

Gevaarlijke gasten?

Chinese arbeiders en het onveiligheidsgevoel in de Westhoek na de Eerste Wereldoorlog

Dominiek Dendooven

'Niet alleen noch 's avonds reizen in Zuidelijk West-Vlaanderen, waar nog vele chineesche koelies vertoeven en de streek, die zeer eenzaam is, soms onveilig kunnen maken.'¹ Zo luidde de waarschuwing van J. De Wit in zijn vroege gids voor de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog.

1 J. De Wit, *Gids door de Vlaamsche slagvelden van Leie-Zee-Yzer* (Berchem, 1919) 1.

In de lente en de zomer van 1919 verbleven nog steeds meer dan 10.000 arbeiders van het Chinese Labour Corps (CLC) in de Westhoek. Zij waren vanaf 1917 in grote getale gerekruteerd door Britten en Fransen om het toenemend arbeidstekort aan en achter het front in Europa te verhelpen. Immers, na de bloedige en uitputtende Slagen bij Verdun en aan de Somme, beiden in 1916, waren de verliezen aan geallieerde zijde zo opgelopen dat er zich een tekort aan manschappen deed voelen. De jonge republiek China, die in 1912 tot stand was gekomen, hoopte dan weer dat zij door het leveren van arbeiders van een plaats verzekerd waren op de vredesconferentie die na de oorlog over de wereldorde zou beslissen. Daar zou er ongetwijfeld beslist worden wat er met de havenstad Qingdao (Tsingtao) moest gebeuren.

Die Duitse concessie in China was in november 1914 door de Japanners veroverd en China hoopte natuurlijk om een teruggave. Het gros van de Chinese arbeiders die uitgestuurd werden, bestond uit ongeletterde boeren die louter voor het geld dienst namen. Hen wachtte een zware periode: ze kwamen terecht in een moderne oorlog waarvan niemand zich van tevoren een voorstelling had kunnen maken, ver weg over zee in een land waar niemand hun taal sprak. De Europese officieren en ploegbazen zouden hen zelfs nooit bij hun naam kennen, maar alleen maar bij het dienstnummer dat ze bij de rekrutering hadden gekregen.

De cijfers tonen aan dat het aantal Chinese arbeiders in Europa tijdens de Eerste Wereldoorlog groot was: terwijl de Fransen zowat 40.000 Chinezen aanwierven, richtten de Britten een Chinese Labour Corps op dat bijna 100.000 leden telde. Gezien het belang van het front bij leper voor de Britten kan hun aantal tijdens de oorlog op meerdere duizenden geschat

De badge van het Chinese Labour Corps.

worden. In tegenstelling tot de Chinezen in Franse dienst die over heel het Franse grondgebied verspreid werden – daar waar de arbeidsnood het hoogst was – waren de Chinezen in Britse dienst gemilitariseerd: ze werden onderverdeeld in compagnies van 500 man onder leiding van Britse officieren en werden uitsluitend tewerkgesteld aan en achter het Britse front. Dat verklaart dus hun aanwezigheid in het Ieperse. De Wapenstilstand van 11 november 1918 betekende voor hen geenszins het einde van de oorlog.² In de regio's die onder Brits militair bestuur bleven, werden de Chinese arbeiders ingezet om de slagvelden te ruimen, het oorlogsmaterieel te recupereren en de doden te (her)begraven. Die taak zou overigens pas in de eerste maanden van 1920 voleindigd worden.

In deze bijdrage is het niet de bedoeling de geschiedenis van dat Chinese arbeiderskorps te schetsen, maar ons enkel te richten op een specifiek tijds- en plaatsgebonden aspect van hun aanwezigheid: het onveiligheidsgevoel dat de Chinezen opriepen bij de plaatselijke bevolking van de Westhoek in het eerste naoorlogse jaar. Wat er aan de basis lag van dat onveiligheidsgevoel en in hoeverre het op feiten berustte, zijn bijzonder relevante vragen die tonen hoe de studie van het verleden ons wat kan leren over het heden. Immers, ook in onze huidige samenleving wordt een onveiligheidsgevoel niet zelden gekoppeld aan de aanwezigheid van mensen van vreemde afkomst. In die zin overstijgt deze studie ook de geografische grenzen van de frontstreek uit de Eerste Wereldoorlog. Terwijl Chinese arbeiders slechts beperkt actief geweest zijn buiten de Westhoek en dan nog uitsluitend voor korte perioden in 1919, was (de angst voor) banditisme overigens wél een fenomeen dat zich tijdens en kort na die oorlog in heel het land liet gelden.

2 Ook officieel was 11 november 1918 slechts een staakt-het-vuren. Het vechten stopte inderdaad maar de vrede werd evenwel pas betekend op 28 juni 1919 met de ondertekening van het Verdrag van Versailles.

ook in onze huidige samenleving wordt een onveiligheidsgevoel niet zelden gekoppeld aan de aanwezigheid van mensen van vreemde afkomst

Dit verhaal is overigens niet alleen een zoektocht naar de historische waarheid achter het onveiligheidsgevoel dat de aanwezigheid van Chinese arbeiders oproept, maar het is ook een persoonlijke queeste: in de vijftien jaar dat het onderwerp mij boeit, moest ik telkens opnieuw mijn mening bijstellen, omdat ik door kennisname van nieuwe bronnen en literatuur steeds opnieuw tot andere inzichten kwam. Dat bronnenmateriaal bestond aanvankelijk alleen uit Vlaamse egodocumenten (dagboeken, memoires en interviewfragmenten) en krantenartikels, maar werd later aangevuld met ambtelijke bronnen afkomstig van respectievelijk het Belgische Ministerie van Buitenlandse Zaken en de Rijkswacht. Het is een onderzoeksthema dat ook volop in beweging is: na decennia van vergetelheid kwam dit deelaspect van de Eerste Wereldoorlog pas zeer recent onder de aandacht, en dat zowel in China als in het Westen. Het resultaat is niet alleen een nog steeds vrij beperkt aantal studies van internationale onderzoekers uit verschillende disciplines, maar ook de kennisname en vertaling van Chinese bronnen zoals memoires van leden van het Chinese Labour Corps.

Tot slot van deze paragraaf is het van belang erop te wijzen hoe delicaat woordgebruik kan zijn. De mensen uit de Westhoek spraken en spreken in de regel over *tsjings*, wat afgeleid is van de heel kleinerende Engelse term *Chinks*. In Britse teksten is het gebruik van *coolie* (koelie) courant. Omdat de aanduidingen *tsjings* en *koelies* zo frequent voorkwamen in de verslagen van ooggetuigen hanteerde ik beide gebruiken quasi automatisch ook in mijn eerste geschriften over het Chinese Labour Corps. Het bracht me een beschuldiging van racisme op door een Britse lezer van Chinese afkomst. Hij wees me erop hoe beide woorden door hem en andere mensen met een Chinese achtergrond nog steeds als erg denigrerend en racistisch worden ervaren. Mijn argument dat deze benamingen door de plaatselijke bevolking eerder als neutraal werden beschouwd, was nogal flauw. Bovendien waren er goede, en neutrale synoniemen voorhanden, zoals 'Chinese arbeider' of gewoon 'Chinees'. Ik begreep hierna dat het van het aller-grootste belang is om bij beschrijvingen van 'anderen' goed na te denken over de termen waarmee die aangeduid worden en te vermijden om aanstoot te geven. Zelfs als je in het Nederlands schrijft, is de kans niet onbestaande dat ook die 'anderen' en/of hun nakomelingen op een dag die teksten lezen. Daarnaast is het ook een kwestie van respect voor het voorwerp van je studie. Twee gouden stelregels zijn dus: a) nagaan of je zelf in gelijkaardige termen zou willen aangeduid worden en b) navraag doen bij kenners of leden van die groep of de gebruikte termen als negatief worden ervaren.

De tsjings

Tot de laatste decennia van de twintigste eeuw had geen enkele Westerse academicus zich gebogen over de Chinese betrokkenheid in de Eerste Wereldoorlog, laat staan over het Chinese Labour Corps. Wat we omstreeks de milleniumwisseling over de Chinese arbeiders tijdens de Eerste Wereldoorlog wisten, was beperkt tot enkele plaatselijke getuigenissen die vooral afkomstig waren uit interviews van vele jaren later, en uit enkele dagboeken en memoires.

Toch sluimeren ook xenofobie en gevoelens van rassensuperioriteit door in die ooggetuigenverslagen

Wat hierbij meteen opviel, was hoe getuigenissen die dateerden van voor de Wapenstilstand, of hierop betrekking hadden, vrij neutraal of zelfs gematigd positief berichtten over de leden van het Chinese Labour Corps. Toch sluimeren ook xenofobie en gevoelens van rassensuperioriteit door in die ooggetuigenverslagen. Beide zijn nagenoeg vanzelfsprekend voor getuigenissen uit die periode: weinigen in de Westhoek hadden toen al mensen van buiten Europa aanschouwd, terwijl wantrouwen voor het vreemde oeroud en universeel is. Bovendien speelden de gebeurtenissen zich af op het hoogtepunt van het Europese imperialisme met de daarbij gaande waan van de superioriteit van het witte ras en de westerse cultuur.

Een Chinese arbeider op het vernietigde kerkhof van Dikkebus, 1919. (© In Flanders Fields Museum)

De parochiepriester van Dikkebus, Achiel Van Wallegghem, omschreef op 6 augustus 1917 de Chinese arbeiders als 'nieuwsgierige gasten, zeer kinderlijk van manieren, niet beter dan onze jongens van tien tot elf jaar oud.[...] Zij zijn geel van kleur, met platte neus en scheve ogen en ze hebben bijna altijd een dwaze glimlach over zich en kijken bijna voortdurend rond, zodat het te verwonderen is dat er op onze belemmerde wegen nog geen verongelukt zijn'. Tegelijk had hij het, net als vele andere Vlaamse getuigen, ook over de brute manier waarop zij door hun Britse officieren behandeld

werden: hun bewegingsvrijheid was erg beperkt en bij fouten en misdrijven werden zij aan wrede lijfstraffen blootgesteld. De plaatselijke middenstand zag de arbeiders echter graag komen. Volgens Van Walleghem zochten ze altijd het beste en het mooiste en was het verspilde moeite hen rommel aan te smeren. Hij wist niet wat ze verdienden, maar merkte wel op dat sommigen veel geld bij zich droegen. Het meest gegeerd waren volgens hem horloges en ringen. 'Deze dagen kwam ik een Chinees tegen die aan iedere arm een horlogetje droeg. Wat was hij trots toen hij zag dat ik naar zijn horloges keek.'³ Van Walleghem wist zelfs te melden dat sommige Poperingse handelaars enige woorden Chinees leerden om deze bijzondere klanten naar hun winkels te lokken.⁴ Er waren echter ook mensen die profiteerden van de arbeiders. De Poperingse Jeanne Battheu was zeven jaar toen de eerste Chinese arbeiders in 1917 arriveerden. In een interview uit 1995 vertelde ze over de voorliefde van de arbeiders voor champagne: '...op de hoek was er iemand die een commerce in bier had en natuurlijk verkocht die ook limonade als "champie, champie" aan de Chinezen ... en dat bubbelde en spoot en als ze de fles open deden, deed dat *pssst*.'⁵

3 A. Van Walleghem, *Oorlogsdagboeken 1914-1918* (Tielt, 2014) 468-469

4 Ibidem, 514

5 G. Hagen, *Eenen dwazen glimlach aan het front. Chinese koelies aan het westers front in de Eerste Wereldoorlog* (Leuven (licentiaatsverhandeling sinologie), 1996) 79.

De wapenstilstand van 11 november 1918 markeerde een duidelijk keerpunt in de perceptie van de Chinese arbeiders door de burgerbevolking.

Getuigenissen spreken niet meer over lachende en hardwerkende kerels, maar over gevaarlijke individuen die moordend en rovend door de streek dwaalden. Zelfs Achiel Van Walleghem had in juli 1919 een andere mening. Hij verhaalt: 'Daarbij was de streek onveilig door alle soorten eigenaardig volk: frontschuimers en vooral de Chinezen. De Engelse officieren die maar gering in aantal waren, hadden geen gezag meer op dat volk. Zij ontvluchtten hun kampen en gewapend met geweren en granaten [...] gingen zij op ronde. Zo werd begin juni Jules Bailleul, wonend aan de Canada, 's nachts overvallen in zijn huis en terwijl hij vluchtte werd hij neergeschoten.'⁶ Gaston Boudry vertelde in 1978 over 'het eerste meisje dat begraven is in leper als wij terug waren in '19, was een meisje dat doodgeschoten is door *tsjings* aan 't Wittenhuis. Het was een meisje van een jaar of zestien. [...] Ze was op straat geweest en ze had het gevoel dat ze achtervolgd werd door Chinezen. Ze liep naar binnen en ze sloot de deur, of ze schoorde ze. Ze schoten door de deur en ze was dood.'⁷ Het zijn slechts enkele van de vele negatieve herinneringen aan de Chinezen. Met mijn eigen oren hoorde ik ongeveer 15 jaar geleden een bejaarde leperling vertellen hoe zijn vader bij de terugkeer na de oorlog in leper in zijn barak een geweer bij zich hield 'om zich te verdedigen tegen de *tsjings*'.

6 Van Walleghem, *Oorlogsdagboeken*, 619-620.

7 Elfnovembergroep, *Van den Grooten Oorlog. Mannen en vrouwen, Belgen, Fransen, Britten en Duitsers vertellen over de Eerste Wereldoorlog* (Kemmel, 2016) 298.

Maar er waren ook andere bronnen die erop wezen dat de getuigenissen en herinneringen van de plaatselijke bevolking geen fictie waren: zo wordt Jules Bailleul, het slachtoffer waarover Achiel Van Walleghem het heeft, als laatste burgerslachtoffer vermeld op het oorlogsgedenkteken van Dikkebus. Dat er ook een postkaart uit 1919 bestaat waarop een Chinese arbeider poseert op de puinen van het Dikkebusse kerkhof versterkte alleen de perceptie. En ook het verhaal van Gaston Boudry leek te kloppen: Marthe Staelens, 13 jaar oud, was inderdaad gestorven bij een overval op het winkeltje van haar ouders bij de 'Wittenhuizen' op 25 juli 1919. Haar dood werd op het stadhuis aangegeven door de leperse politiecommissaris en het was de eerste begrafenis in leper sinds de terugkeer van de stedelijke administratie.⁸ Hoewel een algemeen gebrek aan bronnen en literatuur een eenduidig oordeel onmogelijk maakte, leek het me duidelijk dat de Chinese arbeiders in het eerste naoorlogse jaar verantwoordelijk waren voor een golf van terreur en angst in de Westhoek.

8 Stadsarchief leper, Register van Geboorten en Overlijdens, 1919-.

De mythe van de Chinese terreur?

In 2010 maakte ik voor In Flanders Fields Museum een grote tijdelijke tentoonstelling over het Chinese Labour Corps. In de aanloop daarvan gebeurde heel wat bijkomend historisch onderzoek. Dat was nu makkelijker. Er was inmiddels internationaal aandacht gekomen voor het onderwerp. De Chinese professor Xu Guoqi, die toen actief was in de Verenigde Staten, had in 2005 het eerste standaardwerk over China in de Eerste Wereldoorlog gepubliceerd en in 2009 werd in de Noord-Chinese havenstad Weihai – destijds de vertrekhaven van de arbeiders – een grote conferentie over het CLC gehouden.⁹ Tal van onderzoekers met een interesse in het onderwerp ontmoetten er elkaar voor de eerste keer en wisselden er hun inzichten uit. In de Westhoek pakte erfgoedcel CO7 uit met een grootse digitalisering van de regionale pers.¹⁰

Mijn onderzoek naar de vermeende misdrijvingen van het Chinese Labour Corps kon nu een stap verder gaan. Maar uit internationaal onderzoek kon op dat ogenblik weinig nieuws geleerd worden over een misdaadgolf door Chinese arbeiders in 1919. Dat de fiere en patriottische Chinese onderzoekers daar allicht geen aandacht aan zouden willen besteden en rapporten van dergelijke misdrijvingen zouden wegmoffelen, viel te begrijpen maar ook Britse en Franse onderzoekers hadden er weinig of geen weet van. Veel aandacht ging daarentegen naar de slechte behandeling van de Chinese arbeiders in het Britse leger. Kwam daar nog bij dat de eerste Chinese bron waar ik toegang tot kreeg een heel ander verhaal vertelde. Gu Xingqing die als tolk had gediend in het Chinese Labour Corps, had later op basis van zijn talrijke notities zijn memoires gepubliceerd. Het werk werd door de eminente sinoloog Dr. Philip Vanhaelemeersch in het Nederlands vertaald en verscheen naar aanleiding van de eerder vermelde tentoonstelling in het In Flanders Fields Museum.¹¹ Terwijl Gu het occasioneel wél heeft over geweld van Chinese arbeiders tegen Britse officieren (als reactie op een slechte behandeling), is hij alleen maar vol lof over de relatie tussen de Chinezen en de plaatselijke bevolking. Hij heeft het over amoureuze affaires tussen Chinese arbeiders en Vlaamse meisjes, over wederzijdse ontmoetingen

Had deze Chinese ooggetuige geen weet van misdaden gehad of had hij ze met de mantel der liefde bedekt en uit zijn memoires geband? Of was er meer aan de hand en waren de Vlaamse getuigenissen overdreven?

en ‘innige banden die gesmeed werden’ en concludeert zijn paragraaf over de omgang met de plaatselijke bevolking met: ‘Algemeen gesteld mogen wij zeggen dat onze Chinese arbeiders een overwegend positieve indruk hebben nagelaten op de blanke man.’¹² Had deze Chinese ooggetuige geen weet van misdaden gehad of had hij ze met de mantel der liefde bedekt en

9 Xu G., *China and the Great War: China's pursuit of a new national identity and internationalization* (Cambridge, 2005).

10 www.historischekranten.be (2018)

11 Gu X., *Mijn herinneringen als tolk voor de Chinese arbeiders in WO I* (Tielt, 2010)

12 Ibidem, 110-111.

uit zijn memoires geband? Of was er meer aan de hand en waren de Vlaamse getuigenissen overdreven?

Een grondige studie van de plaatselijke pers én enkele nationale titels leek erop te wijzen dat de mensen in de Westhoek de Chinese arbeiders tot zondebok hadden gemaakt van alles wat verkeerd was gelopen na de Eerste Wereldoorlog. Er was in de chaos van de naoorlogse periode wel degelijk een golf van banditisme, daar hadden ook andere auteurs op gewezen.¹³ In de dunbevolkte Verwoeste Gewesten, zoals de frontstreek officieel werd genoemd in 1919, heerste er een machtsvacuüm en de dichtstbijzijnde rijkswachtpost was vele kilometers ver. Het onveiligheidsgevoel was er dan ook groter dan elders. Vele misdaden werden weliswaar toegeschreven aan Chinese arbeiders zonder dat er bewijzen voor leken te zijn. Zo schreef *De Poperinghenaar* van 27 juli 1919 over de eerder vermelde moord op Marthe Staelens: 'Volgens het schijnt zijn het Chineesche soldaten; er zijn verschillende kampen in de ronde van hunne woonst.' In feite was haar broer Maurice de enige ooggetuige die verklaard had dat de aanvallers Chinezen waren geweest, maar hij had er ook bij gezegd dat het pikdonker was en hij niet veel kon zien. Uiteindelijk werd er niemand gearresteerd voor

13 A. Vrints en X. Rousseaux, 'La répression étatique d'un phénomène de crise sociale. Le banditisme pendant et après la Première Guerre mondiale en Belgique', in: P.-A. Tallier en P. Nefors (red.) *Quand les canons se taisent. Actes du colloque international organisés par les Archives de l'Etat et le Musée royal de l'Armée et d'Histoire militaire (Bruxelles, 3-6 novembre 2008)* (Brussel 2010) 271-303.

Eugène Burnand: travailleur chinois. (Musée de la Légion d'Honneur, Paris)

de moord. Het lijkt er zelfs op dat sommige bendes zich vermomden als Chinese arbeiders vooraleer hun slag te slaan: na de dubbele moord op een herbergierster en haar dochter aan de voet van de Catsberg wordt vermeld hoe 'de bende uit 8-10 mannen bestond; en dat zij deels zwartgemaakt waren en verkleed in Chineezers, Annamieten en Engelsche soldaten'.¹⁴

14 De Poperingenaar, 3 augustus 1919.

Net als de meeste ooggetuigenverslagen, waren veel van de persartikels over diefstallen, overvallen en moorden door de Chinezen van 'horen zeggen', oppervlakkig in hun beschrijving en nauwelijks te verifiëren. Waar ik er dus eerder van uit ging dat de Chinese arbeiders verantwoordelijk waren voor een golf van terreur in de Westhoek in 1919, werd ik mij bewust van het feit dat hiervoor slechts weinig bewijzen voor handen waren. Het leek er meer en meer op dat voor de plaatselijke bevolking de Chinese arbeiders de ideale zondebokken waren geweest voor de vele misdaden waarmee ze geconfronteerd werden.

Het leek er meer en meer op dat voor de plaatselijke bevolking de Chinese arbeiders de ideale zondebokken waren geweest voor de vele misdaden waarmee ze geconfronteerd werden

Maar wat was dan de verklaring voor dat fenomeen van *scapegoating* door de plaatselijke bevolking? Daarvoor keek ik naar dat bijzondere jaar 1919. Voor de Verwoeste Gewesten en haar inwoners was dit een nieuw jaar nul. Aan de ene kant zorgde de terugtrekking van de Britse troepen voor een toenemende laksheid in het handhaven van de discipline binnen het Chinese Labour Corps, waardoor de arbeiders vaker doelloos rondhingen. Bovendien kregen de arbeiders nu ook veel minder aangename taken toegewezen, zoals de risicovolle berging van onontplofte munitie en het herbegraven van de honderdduizenden doden. Combineer dit alles met een sterk gevoel van heimwee en het is duidelijk dat de Europese ervaring voor veel Chinese arbeiders haar tijd had gehad. Aan de andere kant had je de Westhoekers die langzaam maar zeker terugkeerden. Zij werden er niet alleen geconfronteerd met een totaal verwoeste en desolate streek, maar ook met honderden Chinezen, 'rare snuiters, opvallend gekleed, raar in eetgewoonten en raar in taal', aldus een streekbewoonster in een interview uit 1993.¹⁵ Er ontstond achterdocht, waardoor onopgeloste moorden en andere misdaden al snel in de schoenen van dat vreemd volk werden geschoven.

15 R. Seys en G. Smagghe, 'Te gast bij Laura Lannoote', *De Boezingenaar*, 68 (1993).

Dan toch misdadigers?

Nog tijdens de voorbereiding van de eerder vermelde tentoonstelling over het Chinese Labour Corps kwam ik tijdens opzoeken in het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken een dossier tegen met de fascinerende titel: *Reconstitution de la Belgique – Insécurité en Flandre – Travailleurs Chinois*.¹⁶ Dit dossier was opgesteld naar aanleiding van de officiële vraag

16 Archief van het ministerie van buitenlandse zaken, diplomatiek archief, 378.

die de Belgische overheid aan haar Britse tegenhanger had gericht om de Chinese arbeiders van het Belgische grondgebied te verwijderen dan wel om hun aantal te verminderen. De aanleiding voor deze démarche waren een reeks vragen in het parlement door onder meer volksvertegenwoordigers uit de Westhoek omtrent de onveiligheid in de streek. In zijn uitgebreid antwoord van 17 juni 1919 noemde Minister van Oorlog Fulgence Masson ook het aantal van 12.000 Chinese arbeiders die op dat ogenblik in de West-Vlaamse frontstreek zouden verblijven. Dit betekent dat de lokale bevolking het grootste deel van 1919 een kleine minderheid in eigen streek was: einde april 1919 werd het aantal teruggekeerde inwoners in Vlamertinge geschat op 1.200, in Elverdinge op 420, in Dikkebus, op 125, in Langemark op 14, in Zillebeke op 4, en zelfs geen enkele in Mesen en Poelkapelle. Zelfs leper telde in april 1919 nauwelijks 125 inwoners, een aantal dat aanzienlijk zou stijgen tot 2.126 tegen het einde van datzelfde jaar.¹⁷ In een dergelijke context kon het moeilijk anders dan dat de verhouding tussen Vlamingen en Chinezen gespannen was. Voor de Vlamingen waren de Chinezen de schuld van alles wat verkeerd liep.

17 K. Baert, 'De Terugkeer. Aspecten van de herbevolking van leper na 1918', in K. Baert, J.-M. Bailleul, P. Chielens e.a., *leper, de herrezen stad* (Koksijde, 1999) 11-13.

Een eenheid Chinese arbeiders marcheert door het vernietigde Vlamertinge, circa 1918. (© In Flanders Fields Museum)

In het diplomatiek dossier van het ministerie van Buitenlandse Zaken werd echter ook verwezen naar rapporten van de rijkswacht. Nu is er wel een Historisch Kenniscentrum van de federale politie, maar dat bleek geen archieven uit die periode te bezitten. Een collega uit het Legermuseum die wist waar ik mee bezig was, kon me echter melden dat hij een dossier gevonden had dat als titel droeg: *Délits commis par les travailleurs chinois* en dat (een deel van) die rijkswachtrappen bleek te bevatten.¹⁸ Dit archiefdossier bevond zich in de zogenaamde 'Archieven van Moskou', de archiefbestanden van het Belgische ministerie van Landsverdediging (waaronder de rijkswacht tot 1992 viel) die in de Tweede Wereldoorlog door de nazi's waren geroofd en op hun beurt na 1945 door de Sovjets naar Moskou werden gesleept. In de jaren 1990 werden ze er door Belgische vorsers ontdekt en in 2002 werden ze aan de Belgische staat teruggegeven. Een groot deel van deze archieven wacht nog steeds op ontsluiting. Het belang van deze archieven voor lokale onderzoekers is groot: niet alleen hebben sommige rijkswachtdossiers betrekking op plaatselijke toestanden, maar de 'Archieven van Moskou' bevatten ook de dossiers van het Belgische leger uit de Eerste Wereldoorlog met inbegrip van informatie over krijgsverrichtingen en onrechtstreeks dus over het wel en wee van wie toen in dienst was.

18 Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Archieven van Moskou, doos 3061.

Het kamp van het 101ste compagnie van het Chinese Labour Corps langs de Kemmelseweg in Voormezele (en niet op de Kemmelberg zoals verkeerdelijk wordt vermeld). Het waren leden van deze compagnie die gedood werden tijdens de raid op herberg 'In de Ster'. (© In Flanders Fields Museum)

Uit het rijkswachtdocument bleek hoe er in enkele gevallen duidelijke, harde bewijzen waren dat Chinezen bij misdaden betrokken waren. In de zomer van 1919, nadat de publieke opinie en enkele parlementsleden zich bezorgd hadden getoond over het zogeheten 'Chinese probleem', had een inderhaast versterkte gendarmerie gedetailleerde verslagen bijgehouden van alle criminele feiten in de regio Ieper. Alleen al voor de maand juli 1919 werden acht misdaden aangegeven als gepleegd door Chinezen: verschillende diefstallen, inbraken, een moordpoging en een moord. De lijst laat vermoeden dat sommige van de misdrijven het werk waren van een en dezelfde

Alleen al voor de maand juli 1919 werden acht misdaden aangegeven als gepleegd door Chinezen: verschillende diefstallen, inbraken, een moordpoging en een moord

bende, aangezien ze gebeurden in hetzelfde dorp of in naburige dorpen gedurende een of opeenvolgende nachten. Eén zo een goed gedocumenteerd feit later diezelfde zomer was een gewapende overval op café In de Ster – A l'Etoile, een houten barak in het gehucht Kortewilde bij Hollebeke in de nacht van 27 op 28 september 1919. Gewekt door het geluid van ontploffingen greep de waard, Henri Taillieu, een Duits geweer en schoot drie keer in de richting van de aanvallers. Chinese arbeider 46564 stierf ter plaatse en het lichaam van arbeider 62638 werd enkele dagen later gevonden. Zoals gebruikelijk werden ze aanvankelijk enkel met hun dienstnummer geïdentificeerd. Drie andere Chinezen werden aangehouden toen ze in hun kamp in Voormezele opdaagden. Alle vijf behoorden ze tot de 101ste compagnie van het CLC. Het is waarschijnlijk geen toeval dat die compagnie, die een behoorlijke staat van dienst had in Vlaanderen, minder dan een week later, op 2 of 3 oktober, naar Frankrijk vertrok. Een tastbaar souvenir aan deze tragische gebeurtenis is nog steeds zichtbaar vandaag: de twee Chinese arbeiders die door de herbergier in zelfverdediging gedood waren, worden vandaag herdacht op Lijssenthoek Cemetery in Poperinge.¹⁹

In elk geval bleek uit het dossier in het Legermuseum dat er geen twijfel was dat leden van het Chinese Labour Corps effectief bloedige misdaden hadden gepleegd. Niet alle verhalen die de ronde deden en doen in de Westhoek konden dus zomaar geduid worden als mythevorming of het zoeken van een zondebok.

Zoeken naar nuance en verklaringen

Hoe kon ik dan de juiste nuance aanbrenge tussen enerzijds de oude aanname dat de Chinese arbeiders in de Westhoek zich in 1919 hadden ontpopt tot criminelen en anderzijds de nieuwere veronderstelling dat de Chinezen ten onrechte door de plaatselijke bevolking beschuldigd waren van een hele reeks misdrijven? Bijkomende bronnen, nieuw ontdekte literatuur en nieuwe inzichten die door Chinaspecialisten werden aangebracht, boden soelaas.

19 Labourer 46564 Gao Xinglin 高克林 and labourer 62638 Zhang Tongsheng 張同盛 hebben er *special memorials*. Dat wil zeggen dat ze elders op een onbekende plaats op de begraafplaats rusten.

Hollebeke, 1919: een Chinese arbeider verkoopt 'loopgravenkunst' (bewerkte granaathulzen) aan enkele vroege oorlogstoeristen.
(© Collectie Philip Woets, Hollebeke)

Zo waren er zeker en vast 'slechte elementen' in het CLC, iets wat zelfs sommige van zijn leden toegaven. Sun Gan, bijvoorbeeld, wiens memoires in 2017 in het Nederlands verschenen en die in tegenstelling tot de eerder vermelde Gu een gewone arbeider was, onderscheidde de keurige arbeiders, onder wie 'ambachtslui zoals metselaars, timmerlui, kleermakers en barbiers, maar ook boeren, onderwijzers, studenten en handelaars' van 'het schorremorrie, ongeregelde elementen uit het leger en bandieten' wiens aanwezigheid alleen maar kon leiden tot 'moord, brandstichting, roverij en immoraliteit'.²⁰ Volgens Henry Watthé, een katholieke missionaris in dienst bij een Franse eenheid Chinese arbeiders in Duinkerke, waren er heel wat 'gewezen soldaten van de beruchte Witte Wolf, lange tijd de schrik van Noord-China' bij zijn arbeiders.²¹ De Vlaamse sinoloog dr. Koen De Ridder vindt het alvast een zeer plausibele veronderstelling, zo schrijft hij in zijn analyse van de bekende foto waarop arbeider Song Xiufeng met de jonge Maurice Matton uit Proven poseert en dat in het tijdschrift van de heemkundige kring van Poperinge verscheen.²²

In elk geval hoeft de aanwezigheid van een zeker aantal misdadigers in het Chinese Labour Corps ons niet te verbazen: het corps telde bijna 100.000 man en de voornaamste voorwaarde bij rekrutering was een uitstekende gezondheid. Zoals zo vaak werd de goede naam van de grote meerderheid door het slijk gehaald door een kleine minderheid.

20 Sun G., *Vive Labeur. Wedervaren van een Chinese arbeider in de Eerste Wereldoorlog* (Veurne, 2017) 231.

21 H. Watthé, *La belle vie du missionnaire en Chine: récits et croquis* (Vichy, 1932) 179

22 K. De Ridder, 'Een Ne Zha-cultus in West-Vlaanderen?', *Aan de Schreve* 44 (2014) 2-8.

Chinese arbeider 18693 Song Xiufeng poseert met Maurice, de zoon van fotograaf René Matton, in diens fotostudio te Proven, 1917. Volgens dr. Koen De Ridder kan deze foto, met de merkwaardige tekst 'Che Pupe Now Goedze' en de voorwerpen als een offer voor de voeten van Maurice, erop wijzen dat leden van een voormalige bandietenleger hun cultus van de kind-god Ne Zha hadden geïmporteerd in het Chinese Labour Corps. (© In Flanders Fields Museum – Erven René Matton)

Nu waren die 'slechte elementen' al vanaf den beginne (in 1917 dus) aanwezig in het Chinese Labour Corps, terwijl de getuigenissen van misdrijven door de Chinezen pas na de Wapenstilstand hevig toenamen. Een cursus sociale psychologie bood soelaas.²³ Op het vroegere slagveld lagen wapens overal voor het oprapen en dit kon leiden tot wat de sociale psychologie het 'wapens-effect' noemt: de beschikbaarheid of het bezit van wapens doet bij mensen automatisch een agressiever gedrag ontstaan, zeker als die daar al

23 A. Van Hiel, *Sociale Psychologie* (Gent, 2013).

gevoeliger voor zijn. En er zijn maar weinig plaatsen denkbaar waar een dergelijke overvloed aan allerlei wapentuig voorhanden was als op de vroegere slagvelden in 1919.

Tegelijk was er in de vroegere frontzone, als het geen gezagscrisis was, dan toch de facto een situatie van wetteloosheid. Terwijl gedurende de oorlog de streek bevolkt was met honderdduizenden militairen van alle rangen, militaire politie inbegrepen, hadden die begin 1919 bijna allemaal de vroegere frontstreek verlaten. In de lente van 1919 moeten de Chinezen – en vooral de slechteriken onder hen – zich in het verwoeste Vlaanderen gevoeld hebben alsof na twee jaar streng toezicht en segregatie, de teugels gevierd werden.

Daarbij was de mentaliteit van veel leden van het Chinese Labour Corps in 1919 vatbaar voor wat je een verhoogde neiging tot misdaad zou kunnen noemen. Ze verbleven in een streek vol dood en volslagen troosteloosheid.

Zelfs een compagnie die geen menselijke resten moest recupereren en graven delven, zal geregeld lichamen in staat van ontbinding hebben aangetroffen

Zelfs een compagnie die geen menselijke resten moest recupereren en graven delven, zal geregeld lichamen in staat van ontbinding hebben aangetroffen. De meeste Chinese arbeiders konden niet communiceren met de plaatselijke bewoners en niet alleen het taalprobleem, maar ook de culturele barrières stonden contact in de weg. Het wantrouwen en de uitgesproken angst van de lokale bevolking voor de Chinezen, zoals blijkt uit zovele naoorlogse getuigenissen, zal ook een belangrijk obstakel zijn geweest en de Chinezen zullen dit wel aangevoeld hebben. Wederzijds begrip, empathie en sympathie leken onmogelijk. In de sociale psychologie heet dit fenomeen 'intergroep angst' en weer is het een factor die een rol kan spelen in (collectieve) agressie.

Aan het gevoel van totale vervreemding dat in 1919 de Chinezen in Vlaanderen moet hebben aangegrepen, kunnen we tenslotte nog een gevoel van bedrog toevoegen. Veel Chinezen verwachtten ongetwijfeld na het einde van de oorlog een snelle repatriëring want was de overgrote meerderheid van de soldaten niet naar huis teruggekeerd? En deze ontgoocheling bij het niet terug naar huis kunnen, zal hen nog meer gefrustreerd hebben. Er is geen reden waarom dat gevoel van verraad de Chinese arbeiders tegen de lokale bevolking zou opgezet hebben, maar frustratie en onaangename stimuli als stank, vernieling of verwerping veroorzaken allemaal negatieve gevoelens die op hun beurt weer agressie bevorderen.

Natuurlijk is deze opsomming van contextuele factoren die volgens mij de merkbare toename van crimineel gedrag bij individuele Chinese arbeiders in 1919 verklaren, geenszins beperkend: het Chinese Labour Corps, de Chinezen als groep, kunnen niet collectief voor die misdaden verantwoordelijk

Chinese arbeiders aan het werk op een munitieopslagplaats in Proven, 1917 (© Imperial War Museum, London)

gesteld worden. In elk geval apart zal er een psychologische interactie geweest zijn tussen individuele karaktertrekken en contextuele elementen. Voor wat betreft de toename van geweld gepleegd door veteranen, vluchtelingen en deserteurs kort na de Wapenstilstand zijn wetteloosheid, een gezagscrisis en de algemene beschikbaarheid van wapens ook door andere auteurs ingeroepen.²⁴ Maar de mentale situatie waarin de Chinezen zich bevonden – volslagen vervreemding en een gevoel van bedrogen te zijn – was nog bevorderlijker voor een individu om over de schreef te gaan, of hij nu criminele neigingen had of niet.

24 B. Cabanes, *La victoire endeuillée: la sortie de guerre des soldats français 1918-1920* (Parijs, 2004) 76; P. Leloup, X. Rousseaux en A. Vrints, 'Banditry in occupied and liberated Belgium, 1914-21. Social practices and state reactions.' *Social History* 39 (2014) 83-105

Besluit

Meer dan tweeduizend Chinese arbeiders lieten uiteindelijk het leven in Europa tijdens en onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog. Voor China zelf eindigde de oorlog in een debacle: het land kreeg op de Vredesconferentie niet de zo verhoopde soevereiniteit op Qingdao (Tsingtao) terug en weigerde als enige geallieerde land het Verdrag van Versailles te ondertekenen. Voor de overlevende arbeiders was de 'Europese oorlog' een ervaring geweest die niet zelden een impact zou hebben op hun verdere leven. Dat was zeker zo voor de paar duizend Chinese arbeiders in Franse dienst die besloten zich definitief in Frankrijk te vestigen, maar ook voor de vele tienduizenden in Britse dienst die allen verplicht gerepatriëerd werden. Zij hadden niet alleen een moderne oorlog meegemaakt maar ook de Europese cultuur, met al zijn positieve maar ook negatieve kenmerken, van dichtbij leren kennen. Terug in China speelden ze niet zelden een prominente rol in de eigen gemeenschap.

Voor de bevolking van de Westhoek waren de Chinezen slechts een van de vele niet-Europese troepen geweest waarmee ze tijdens de Eerste Wereldoorlog in aanraking waren gekomen. Maar omdat de Chinezen er tot 1920 bleven en vooral omwille van het onveiligheidsgevoel dat zij na de oorlog opriepen, was de herinnering aan hen sterker aanwezig. Alle bekende getuigenissen hadden het over de angst voor de *tsjings* en de misdrijven die zij pleegden. Omdat er weinig aanwijzingen waren voor deze misdrijven bestond de neiging om ze af te doen als mythes en om de Chinese arbeiders louter te beschouwen als slachtoffers van een fenomeen van *scapegoating* door de Westhoekbewoners. Door kennis te nemen van ambtelijke bronnen bleek dat minstens een deel van de criminele feiten die zich in 1919 in de voormalige frontstreek voordeden, effectief gepleegd waren door leden van het CLC. Dat noopte de auteur tot het zoeken naar verklaringen voor niet alleen het fenomeen van *scapegoating* van de Chinezen door de plaatselijke bevolking, maar ook voor het fenomeen van de toegenomen criminaliteit bij sommige Chinese arbeiders.

Geschiedenis schrijven is zoeken naar waarheid. Niet dé waarheid, maar een waarheid. En die waarheid krijgt meer schakeringen en nuances naarmate we meer bronnen en literatuur voorhanden hebben en nieuwe inzichten verwerven. Specifiek wanneer we over andere culturen of fenomenen zoals criminaliteit werken, is het daarbij van groot belang kennis te nemen van wat andere wetenschappen buiten de geschiedenis (zoals in dit concrete geval de psychologie en de sinologie) ons hierover kunnen bijbrengen.

Beredeneerde bibliografie

Over het Chinese Labour Corps is de literatuur eerder beperkt. Gregory James schreef met *The Chinese Labour Corps (1916-1920)* (Hong Kong: 2013) een moeilijk te overtreffen turf van meer dan duizend bladzijden. Zijn boek bevat ook een uitgebreid overzicht van bronnen en literatuur. Makkelijker te vinden en te lezen is XU Guoqi, *Strangers on the Western Front: Chinese Workers in the Great War* (Cambridge, 2011) en de uitgebreide verzamelbundel samengesteld door MA Li: *Les travailleurs chinois en France dans la Première guerre mondiale* (Parijs, 2012). Twee memoires van leden van het Chinese Labour Corps werden in het Nederlands uitgegeven: Gu Xingqing diende als tolk en was dus een geprivilegieerde getuige. *Mijn herinneringen als tolk voor de Chinese arbeiders in WO I* (Tielt, 2010) wordt dan ook best gecombineerd met de memoires van de eenvoudige arbeider Sun Gan: *Vive Labeur. Wedervaren van een Chinese arbeider in de Eerste Wereldoorlog* (Veurne, 2017). Beide boeken bevatten een inleiding over de context en geschiedenis van het Chinese arbeiderskorps tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Een inleiding op de multiculturele aanwezigheid op het front in België tijdens de Eerste Wereldoorlog biedt D. Dendooven en P. Chielens (red.), *Wereldoorlog I. Vijf Continenten in Vlaanderen* (Tielt, 2008) terwijl H. Decoodt, P. Chielens en D. Dendooven (red.), *De Laatste Getuige. Het Oorlogslandschap van de Westhoek* (Tielt, 2006) de bredere context van de oorlog en de wederopbouw schetst.

Het dagboek van pastoor Achiël Van Walleghem, algemeen beschouwd als het belangrijkste burgerlijke dagboek van de frontstreek, bevat uitgebreide beschrijvingen van de Chinezen en van vele andere toestanden aan het front: A. Van Walleghem, *Oorlogsdagboeken 1914-1918* (Tielt, 2014). De belangrijkste collectie ooggetuigenverslagen uit de frontstreek is het *Volksboek Van den Grooten Oorlog* (Kemmel, 1978) dat recentelijk een nieuwe, uitgebreide uitgave kende als M. Demeester (red.), *Van den Grooten Oorlog. Mannen en vrouwen, Belgen, Fransen, Britten en Duitsers vertellen*

Op de gemeentelijke begraafplaats van Saint-Etienne-au-Mont bij Boulogne-sur-Mer staat een gedenkteken dat in 1919 door de Chinese arbeiders werd opgericht. (foto: auteur)

over de Eerste Wereldoorlog (Kemmel, 2016). De plaatselijke en nationale pers van tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog kan online geraadpleegd worden op historischekranten.be en hetarchief.be. Een uitstekend startpunt voor elke lokale studie over de Eerste Wereldoorlog blijft evenwel: G. Nath en M. Van Alstein: *14-18 van dichtbij. Inspiratiegids voor lokale projecten over de Grote Oorlog.* (Leuven, 2014).

Biografie

Dominiék Dendooven is wetenschappelijk medewerker van het In Flanders Fields Museum, vrijwillig medewerker aan de Universiteit Antwerpen en gastdocent aan de KU Leuven – Campus Kortrijk. In 2018 doctoreerde hij op de oorlogservaringen van Indiërs en Chinezen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Naast aspecten van de niet-Europese aanwezigheid aan het front in Europa tijdens de Eerste Wereldoorlog, publiceert hij onder meer ook over de wederopbouw na die oorlog.